

SIMON I TARRÉS, Antoni. *La Bíblia en el pensament polític català i hispànic de l'època de la raó d'estat.* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2016, 597 pàgs. [15 x 20].

L'actual crisi de les societats democràtico-liberals occidentals ha provocat una certa desconfiança en els recursos històrics del pensament científic i dialèctic i està aproximant l'interès intel·lectual de pensadors i historiadors cap a l'anàlisi de la conducta humana des d'altres paràmetres en el present i en el passat.

Dins aquest nou terreny socio-polític la història ha tendit a relativitzar l'economia i a adoptar la filosofia, l'antropologia, la sociologia o la teologia com a noves eines d'investigació i reflexió. Els referents del món clàssic i bíblic, (especialment l'Antic Testament), han estat decisius en la formulació dels discursos polítics del passat. Amb tot, els clàssics se'ns ha tingut més en compte que la Bíblia. La recerca d'Antoni Simon "té com a objectiu principal analitzar com la Bíblia —el canon religiós del cristianisme— va contribuir a la construcció dels models polítics que s'elaboraren en els pensaments català i hispànic [sic] de l'època de la raó d'estat" (p. 9). És a dir el paper de la Bíblia en les formulacions o teoritzacions polítiques sobre l'autoritarisme de Castella i sobre el pactisme o contractualisme de Catalunya i per extensió de la Corona catalano-aragonesa. L'autor analitza sobretot l'etapa del barroc i la contrareforma. L'obra selecciona les fonts més decisives impreses o manuscrites del pensament polític, teològic, històric, econòmic i fins i tot literari i propagandístic (vehicles d'intermediació) dels territoris esmentats; indaga l'emergència d'un nou llenguatge i n'observa la seva penetració social; analitza la rellevància d'alguns models biblicopolítics castellano-cortesans i catalans i atén, en el possible, la seva evolució. Unes breus pàgines inicials li serveixen per situar alguns dels autors que han estat els seus referents teòrics com l'obligat Émile Durkheim o Chistòpher Hill, Maurizio Viroli i Michael Waltzer, entre molts d'altres. El llibre està dividit en dues parts, la primera dedicada a la cultura bibliopolítica a l'època i la segona als models polítics. En la primera part l'autor remarca els canvis provocats per la cultura humanista i el paper de la *restitudo* que afavorí una mixtura entre fonts sagrades i fonts profanes "per bastir la doctrina políticomoral" (p. 21) i aporta diversos testimonis entre ells l'erasmia Felipe de la Torre. La Bíblia impregnava tant a catòlics com a protestants i fou un referent tant per als teòrics de l'absolutisme com pels defensors dels règims pactistes. Destaca les diferències derivades de la llibertat de la *Sola Scriptura* de Luter per un cantó i la doctrina restrictiva tridentina en favor de la *Vulgata* per l'altre. Però arreu les metàfores extretes del relat bíblic serviren "per bastir models polítics" (p. 50). Simón destaca la importància de les històries de vides exemplars bíbliques entre els tractats de política hispana i fa una àmplia relació dels autors i obres de la tractadística política hispànica dins la tradició dels *specula principis*, tot verificant la utilització política de diversos relats i personatges bíblics com instruments d'argumentació i/o refutació polítiques. Trento havia concedit ortodòxia religiosa a l'exegesi patristica, per aquesta raó les controvèrsies entre Sant Jeroni i Sant Agustí, entre d'altres, van obrir el camí d'una difusió "controlada" de la Bíblia en el món catòlic i la possibilitat de diversitats interpretatives. Simón hi reflexiona a partir de diversos temes en ells el de la "dissimulació", de la qual ja ens va parlar Rosario Villari el 1987. L'autor estudia també les formes de la difusió d'aquesta cultura

biblicopolítica (sermons, teatre, iconografia) és a dir, formats culturals per a un públic ‘massiu’. La segona part del llibre està dedicada als Models Polítics. En aquest apartat Simón situa “la recreació bíblica de la història d’Israel com a paradigma d’una història nacional” (p.149). La tractadística castellano-cortesana veu en Moisès el governant legislador, holandesos, portuguesos i catalans hi veuen el líder alliberador. El providencialisme jugà un paper important. En plena hegemonia hispànica tenia lloc el sentiment de poble elegit i es mantingué en plena crisi. El sentiment no és exclusiu de ningú. També els catalans enllaçaven llur poble amb la Divinitat en els sermons institucionals de Sant Jordi. El capítol “Models per a un rei i per a una monarquia” és la peça i l’eix fonamental del llibre, en el qual Simón amb lectures pròpies i una sòlida bibliografia desgrana les diverses formes d’autoritat política que es desprenen de la Bíblia i les seves lliçons. Aborda el problema de la successió monàrquica entre el model federal d’Israel i el dinàstic de Judà; la noció del poder pastoral i guerrer de David, model de Felip IV; la saviesa de Salomó relacionada amb la prudència cristiana. Les ambivalències o ambigüetats bíbliques són utilitzades pels autors al servei de la seva ideologia. Molts autors catòlics sovint intentaven contrarestar la raó d’estat de Maquiavel. Simón contraposa el jesuïta Mariana i l’agustinà Juan Márquez en relació al tiranici, teoria defensada per Mariana però rebutjada per Juan Márquez. S’imposava però la ideologia de la inviolabilitat del monarca pel seu caràcter sacre. “Models per a una Cort i per al govern d’una República” enceta un capítol sobre la recepció d’exemples bíblics destinats a exaltar la unitat política, a valorar l’existència de consellers, a afirmar la necessitat del compliment dels pactes i a definir la relació entre estat i església. Pel que fa a la rebel·lió aquesta havia de ser castigada com demostraven els exemples de rebel·lió que havia patit Moisès però amb un equilibri entre pietat i justícia segons l’exemple del cas d’Absalom contra David. En tots els casos la Bíblia podia donar variats i oportuns exemples de cada casuística. El Barroc, diu Simón, eixample “els límits de legitimació de la guerra” (p. 416). Hi ha humanistes pacifistes com Erasme o Joan Lluís Vives. Ara bé, emergia la teoria de les guerres legítimes segons plantejaments de Sant Agustí o de Sant Tomàs d’Aquino, si la causa era justa i la intenció recta. Teories que seguiren el dominic Francisco de Vitoria o el jesuïta Francisco Suárez. Hi ha un arsenal de casos a la Bíblia en aquest sentit, com la de David contra el rei ammonita Hanon que reporta Juan Márquez. Encara que els tractadistes s’esforcen a desmentir el tot s’hi val de Maquiavel a condició de la victòria, Jose Antoni Maravall ja va indicar que, la doctrina no, però la pràctica política hispànica avala la raó a Maquiavel. Un tema vidriós per a la cultura de la contrareforma hispànica era justificar en nom de la raó d’estat les aliances amb els infidels o heretges. Mentre Cristóbal de Benavente condemna aquests aliances Saavedra Fajardo es val de l’exemple de Judes Macabeu aliant-se amb els romans. La versalitat bíblica permetia trobar esclertes. Judes Macabeu en la seva lluita per preservar les tradicions hebrees era considerat un model de guerrer cristià. Els llibres dels Macabeus permeten d’altres lectures com la justificació de la rebel·lió i per tant la identificació com a guerra justa per defensar-se d’opressions, com ha demostrat ja Xavier Torres pel que fa als catalans. Son diverses les advocacions als Macabeus per part dels catalans (Francesc Eiximenis, Francesc Gilabert, Antoni Marquès, Josep Font, Josep de Jesús Maria). Sovint Castella era comparada amb el gegant filisteu Goliat. El cicle bèl·lic que visqué la Barcelona del barroc permet que els coetanis la puguin comparar-la amb Jerusalem o amb Jericó. L’estructura política composta dels hebreus resultava molt ajustada als problemes territorials de la monarquia hispànica. Els catalans podien ser tractats com a benjaministes i Francisco Enríquez fent ús del llibre dels Jutges parlava de guerres civils

ÍNDICE HISTÓRICO ESPAÑOL

ISSN: 0537-3522

CEHI- Universitat de Barcelona (març 2017)

sagnants. Davant la rebel·lió mentre per exemple el predicador jesuïta Luís de Belliza predicava a la catedral de Burgos un càstig sèver, Diego Saavedra Fajardo plantejava l'ús de la clemència

Unes conclusions sintètiques posen fi a un llibre d'un esforç analític considerable el qual obra camí per altres possibles estudis tant pel que fa a la interpretació de la patristica cristiana de la que bevien aquells autors i que Simon verifica a estones, com pel que fa a situar en una possible segona anàlisi, tot i que Simon també ho verifica a estones, l'origen de les discrepàncies entre autors i fins a quin punt ho són en funció del territori, en funció de l'orde religiosa o en funció de la cronologia o en funció del seu caràcter de juristes, erudits o teòlegs. El llibre disposa d'un índex onomàstic, una relació de fonts impreses i manuscrites anteriors al 1800 i una sòlida bibliografia.

EVA SERRA I PUIG

(Prof. Titular Jubilada, Dpt. Història Moderna,
Universitat de Barcelona)

Traducción de la reseña anterior:

La actual crisis de las sociedades democrático-liberales occidentales ha provocado una cierta desconfianza en los recursos históricos del pensamiento científico y dialéctico y está aproximando el interés intelectual de pensadores e historiadores hacia el análisis de la conducta humana desde otros parámetros en el presente y en el pasado. En este nuevo terreno sociopolítico la historia ha tendido a relativizar la economía y a adoptar la filosofía, la antropología, la sociología o la teología como nuevas herramientas de investigación y reflexión. Los referentes del mundo clásico y bíblico (especialmente el Antiguo Testamento), han sido decisivos en la formulación de los discursos políticos del pasado. Con todo, los clásicos se han tenido más en cuenta que la Biblia. La investigación de Antoni Simón “té com a objectiu principal analitzar com la Bíblia —el canon religiós del cristianisme— va contribuir a la construcció dels models polítics que s'elaboraren en els pensaments català i hispànic [sic] de l'època de la raó d'estat” (p. 9). Es decir el papel de la Biblia en las formulaciones o teorizaciones políticas sobre el autoritarismo de Castilla y sobre el pactismo o contractualismo de Cataluña y por extensión de la Corona catalano-aragonesa. El autor analiza sobretudo la etapa del barroco y la contrarreforma. La obra selecciona las fuentes más decisivas impresas o manuscritas del pensamiento político, teológico, histórico, económico y hasta literario y propagandístico (vehículos de intermediación) de los territorios mencionados; indaga la emergencia de un nuevo lenguaje y observa su penetración social; analiza la relevancia de algunos modelos biblicopolíticos castellano-cortesianos y catalanes y atiende, en lo posible, a su evolución. Unas breves páginas iniciales le sirven para situar algunos de los autores que han sido sus referentes teóricos como el obligado Émile Durkheim o Chistòpher Hill, Maurizio Viroli i Michael Waltzer,

entre muchos otros. El libro se encuentra dividido en dos partes, la primera dedicada a la cultura bibliopolítica en la época, y la segunda a los modelos políticos. En la primera parte el autor destaca los cambios políticos provocados por la cultura humanística y el papel de la *restituto* que favoreció una mixtura entre fuentes sagradas y fuentes profanas “per bastir la doctrina políticomoral” (p. 21) y aporta diversos testimonios entre ellos el del erasmiano Felipe de la Torre. La Biblia impregnaba tanto a católicos como a protestantes y fue un referente tanto para los teóricos del absolutismo como para los defensores de los regímenes pactistas. Destaca las diferencias derivadas de la libertad de la *Sola Scriptura* de Lutero por un lado y la doctrina restrictiva tridentina a favor de la *Vulgata* por el otro. Pero en todas partes las metáforas extraídas del relato bíblico sirvieron “per bastir models polítics” (p. 50). Simón destaca la importancia de las historias de vidas ejemplares bíblicas entre los tratados de política hispana y establece una amplia relación de los autores y obras de la tratadística política hispana dentro de la tradición de los *specula principis*, verificando la utilización política de diversos relatos y personajes bíblicos como instrumentos de argumentación i/o refutación políticas. Trento había concedido ortodoxia religiosa a la exégesis patristica, por esta razón las controversias entre San Jerónimo y San Agustín, entre otras, abrieron el camino de una difusión “controlada” de la Biblia en el mundo católico y la posibilidad de diversidades interpretativas. Simón reflexiona a partir de diversos temas entre los que se encuentra el “disimulo”, del cual ya nos habló Rosario Villari en 1987: El autor estudia también las formas de la difusión de esta cultura biblicopolítica (sermones, teatro, iconografía) es decir, formatos culturales para un público “masivo”. La segunda parte del libro se encuentra dedicada a Modelos Políticos. En este apartado Simón sitúa “la recreació bíblica de la història d’Israel com a paradigma d’una història nacional” (p.149). La tratadística castellano-cortesana ve en Moisés el gobernante legislador; holandeses, portugueses y catalanes ven en él el lider liberador. El providencialismo jugó un papel importante. En plena hegemonía hispánica tenía lugar el sentimiento de pueblo elegido y se mantuvo en plena crisis. El sentimiento no es exclusivo de nadie. También los catalanes enlazaban su pueblo con la Divinidad en los sermones institucionales de San Jorge. El capítulo “Models per a un rei i per a una monarquia” constituye la pieza y el eje fundamental del libro, en el cual Simón con lecturas propias y una sólida bibliografía desgrana las diversas formas de autoridad política que se desprenden de la Biblia y sus lecciones. Aborda el problema de la sucesión monárquica entre el modelo federal de Israel y el dinástico de Judá; la noción del poder pastoral y guerrero de David, modelo de Felipe IV; la sabiduría de Salomón relacionada con la prudencia cristiana. Las ambivalencias o ambigüedades bíblicas son utilizadas por los autores al servicio de su ideología. Muchos autores católicos a menudo intentaban contrarrestar la razón de estado de Maquiavelo. Simón contrapone el jesuític Mariana y el agustiniano Juan Márquez en relación al tiranicidio, teoría defendida por Mariana pero rechazada por Juan Márquez. Se imponía pero la ideología de la inviolabilidad del monarca por su carácter sacro. “Models per a una Cort i per al govern d’una República” inicia un capítulo sobre la recepción de ejemplos bíblicos destinados a exaltar la unidad política, a valorar la existencia de consejeros, a afirmar la necesidad del cumplimiento de pactos y a definir la relación entre el estado y la iglesia. En cuanto a la rebelión ésta había de ser castigada como demostraban los ejemplos de rebelión que había sufrido Moisés pero con un equilibrio entre piedad y justicia según el ejemplo del caso de Absalón contra David. En todos los casos la Biblia podía dar variantes y oportunos ejemplos de cada casuística. El Barroco, dice Simón, ensancha “els límits de legitimació de la guerra” (p. 416). Hay humanistas pacifistas como Erasmo o Juan Luís Vives. Si bien, emergía la teoría de las guerras legítimas según los planteamientos de San Agustín o de Santo Tomás de

ÍNDICE HISTÓRICO ESPAÑOL

ISSN: 0537-3522

CEHI- Universitat de Barcelona (març 2017)

Aquino, si la causa era justa y la intención era recta. Teorías que siguieron el dominico Francisco de Vitoria o el jesuita Francisco Suárez. Hay un arsenal de casos en la Biblia en este sentido, como el de David contra el rey ammonita Hanon que reporta Juan Márquez. Aunque los tratadistas se esfuerzan en desmentir el todo vale de Maquiavelo a condición de la victoria, José Antoni Maravall ya indicó que, la doctrina no, pero la práctica política hispánica da la razón a Maquiavelo. Un tema frágil para la cultura de la contrarreforma hispánica era justificar en nombre de la razón de estado las alianzas con los infieles o herejes. Mientras Cristóbal de Benavente condena estas alianzas Saavedra Fajardo se vale del ejemplo de Judas Macabeo aliándose con los romanos. La versalidad bíblica permitía encontrar intersticios. Judas Macabeo en su lucha por preservar las tradiciones hebreas era considerado un modelo de guerrero cristiano. Los libros de los Macabeos permiten otras lecturas como la justificación de la rebelión y por lo tanto la identificación como guerra justa para defenderse de las opresiones, como ha demostrado ya Xavier Torres en cuanto a los catalanes. Son diversas las advocaciones a los Macabeos por parte de los catalanes (Francesc Eiximenis, Francesc Gilabert, Antoni Marquès, Josep Font, Josep de Jesús Maria). A menudo Castilla era comparada con el gigante filisteo Goliat. El ciclo bélico que vivió la Barcelona del barroco permite que los coetáneos la puedan comparar con Jerusalén o con Jericó. La estructura política compuesta de los hebreos resultaba muy ajustada a los problemas territoriales de la monarquía hispánica. Los catalanes podían ser tratados como benjaministas y Francisco Enriquez haciendo uso del libro de los Jueces hablaba de guerras civiles sangrientas. Ante la rebelión mientras por ejemplo el predicador jesuita Luis de Belliza predicaba en la catedral de Burgos un castigo severo, Diego Saavedra Fajardo planteaba el uso de la clemencia.

Unas conclusiones sintéticas ponen fin a un libro de un esfuerzo analítico considerable, el cual abre camino para otros posibles estudios tanto en lo que a la interpretación de la patristica cristiana -de la que bebían aquellos autores y que Simón verifica a ratos-, como por qué sitúa en un segundo análisis -a pesar de que Simón también lo verifica a ratos-, el origen de las discrepancias entre autores y hasta que punto éstas se dan en función del territorio, de la orden religiosa o de la cronología, o de su carácter de juristas, eruditos o teólogos. El libro dispone de un índice onomástico, una relación de fuentes impresas y manuscritas anteriores a 1800 y una sólida bibliografía.

EVA SERRA I PUIG

(Prof. Titular Jubilada, Dpt. Història Moderna,
Universitat de Barcelona)